

Radikal demokrasi: “Liberalizm mi, demokrasi mi ? Evet, lütfen!”¹

Fahriye Üstüner

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ODTÜ, Ankara

Özet

Bu çalışmada iki farklı radikal demokrasi yaklaşımı, Ch. Mouffe'un “çekişmeci çoğulcu demokrasi” modeli ile S. Benhabib'in “müzakereci demokrasi” modeli karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Makalede, bu iki modelin metodolojik ve epistemolojik olarak farklı olmalarına rağmen, siyasal proje olarak birbirlerine benzerlik gösterdiği ve Mouffe'un bunlar arasındaki farklılıkları abarttığı fikri savunulmuştur. Her iki düşünür de liberalizm ve demokrasi arasında bir gerilim olduğunu savunmakla birlikte, bu gerilimin kendisinin (Mouffe) ya da bu gerilimin yumuşatılmasının (Benhabib) demokratik açılımları mümkün kıldığını iddia etmektedirler. Artan ve farklılaşan demokratik talep ve kimliklerin tanınması için liberal değer ve kurumların gerekli olduğu ve fakat farklılıkların ortak eylem alanlarının yaratılmasında liberal değer ve kurumların yetersiz kaldığı ve dolayısıyla demokrasi geleneğinin geliştirilmesi gerektiği her ikisinin de ortak sorunsalıdır. Bu nedenle, birbirlerine karşı olmaktan çok, siyasal liberalizm çerçevesinde birbirlerini tamamlayan iki model olarak görülmeleri ve liberalizmin demokratikleştirilme çabaları olarak değerlendirilmeleri daha doğru olacaktır.

Anahtar kelimeler: Liberalizm, çekişmeci demokrasi, müzakereci demokrasi, çoğulculuk, farklılık.

¹ Zizek Laclau ve Butler ile birlikte hazırladıkları ve birbirlerine özellikle Laclau ve Mouffe'nin “*Hegemony and Socialist Strategy*” adlı kitaplarını temel alarak ‘evrensellik’, ‘hegomonya’ gibi konular hakkında sordukları sorulara verdikleri yanıtlardan oluşan “*Contingency, Hegemony, Universality*” (2000:90) adlı kitapta kendi yazdığı bölümde “Sınıf Mücadelesi mi, Postmodernizm mi? Evet, lütfen” başlığını, sinemacı Marx Kardeşlerin şakasından esinlenerek kullanmıştır ; (filmlerinin birinde, biri diğerine “çay mı, kahve mi” diye sorar, cevap “evet, lütfen” dir) Zizek bunu seçim yapmanın reddedilmesi olarak değerlendirir. Günümüz demokrasi teorisi literatüründe liberal demokrasi kuramını ve toplulukçu demokrasi anlayışını reddedip, radikal demokrasi yaklaşımını geliştiren kuramcıların liberalizm ve demokrasi ilişkisine yaklaşımları benzer bir şekilde seçim yapmamayı tercih etmek biçimindedir. Liberalizmin ve demokrasinin ayrı gelenekler olduğunun altı çizilmesine rağmen ikisini biraraya getirme çabaları kuramlarının temel sorunsalını oluşturmaktadır.

1. Giriş

Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde doktora tez danışmanım Prof. Dr. Muharrem Tünay'dan aldığım dersler sırasında liberalizm ve demokrasi arasında kurulan zorunlu ilişkiyi sorguladığımda C.B. Macpherson'un çalışmalarıyla tanıştım. Hocam, adını bir kağıda yazarak bana verdiği Macpherson'un kendi doktorasını yaptığı Toronto Üniversitesinden sevdiği bir hocası olduğunu ve çalışmalarını mutlaka okumam gerektiğini belirtmişti.² Entellektüel birikim ve akademik kariyerimde çok önemli katkısı olan sevgili Muharrem Hocamla C. B. Macpherson'ın yaklaşımı ve liberalizm ve demokrasi üzerine yaptığımız tartışmalardan bu yana geçen süre içinde demokrasi kuramında demokrasi ve liberalizm arasında kurulan ilişkinin yeni tartışma biçimlerini de kapsayacak bir çalışmayı Hocamın anısına yapmak istedim.

Günümüz demokrasi kuramında liberalizm ve liberal demokrasinin eleştirisi yapılarak yeni demokrasi kavramlaştırmaları ve demokrasi yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Fiilen var olan liberal demokrasi pratiği ve kuramı, çıkarını azamileştirmeye çalışan birey anlayışına ve siyasetin serbest piyasa ilkesine göre düzenlenen ekonomik modellerle uyumlu olması anlayışına dayandığı için eleştirilir. Bu çalışmalarda demokrasi ile liberalizm arasında kurulan doğrudan ve 'olmazsa olmaz' türünden ilişki reddedilerek bunların ayrı gelenekler olduğu, hatta aralarında bir 'gerilim' bulunduğu bazı kuramcılar tarafından savunulur. Ancak, genel olarak bu

² Çağdaş Siyaset Bilimi Kuramcılarında Macpherson liberalizmle demokrasi arasında zorunlu bir koşutluk olmadığını savunmuştur. Ona göre liberal demokrasi olgusu piyasa toplumunun geç bir ürünüdür ve demokrasi rekabetçi liberal sistemin temelinde bulunan bir pratik değildir (1976:34). Macpherson, rekabetçi piyasa toplumunu ve liberal demokrasinin kurumlarını eleştirmiş fakat liberal değerleri savunmaya devam ederek, insanın kendini özgürce geliştirebileceği, dayanışmacı bir toplum modeli olarak 'liberal-demokratik Sosyalizm'i önermiştir. Bu görüşleri içinde yaşadığı dönemde hem liberaller hem de sosyalistler tarafından yoğun olarak eleştirilmiş ve yeni bir paradigmaya dönüşmemiştir. Bu durum Panitch'in de ifade ettiği gibi (1981:152), liberal demokrasiyi bir kuram ve sistem olarak Marxist analiz bağlamında eleştirmesine rağmen, kendisini Marxizmden daha çok liberal gelenek içinde konumlandırmasıyla açıklanabilir. Bununla beraber, sosyalizm ve liberal değerlerin bir arada olabileceğini göstermeye çalıştığı için "yeni sol" yaklaşımının demokrasi anlayışında etkili olmuştur. Bu çizgiyi Bobbio'dan başlatıp Mouffe tarafından geliştirilen "çekişmecî çoğulcu demokrasi" modeline kadar uzatmak mümkündür.

‘uyumsuzluk’ birinin diğerine tercih edilmesinden çok, Macpherson’un da yaptığı gibi, birbirlerine daha uyumlu olarak eklenilebilecekleri model arayışlarına yol açtı. Bu eleştiriden çıkan yaklaşımlar ‘radikal demokrasi kuramı’ ve ‘toplulukçu kuram’dır. Radikal demokrasi kuramı içinde farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan biri Jürgen Habermas (1999) tarafından geliştirilen kamusal alan(lar)da ‘söylem etiğine’ dayalı usullere göre gelişmesi amaçlanan tartışma ve sorgulamanın esas olduğu “müzakereci demokrasi modeli”dir. Seyla Benhabib bu model içinde ama Habermas’tan ayrıldığı noktaların da altını çizerek kuramını geliştirir.³ Radikal demokrasi kuramı içindeki diğer yaklaşım ise E.Laclau ve C.Mouffe tarafından geliştirilmiş olan ‘çekişmeci çoğulcu demokrasi’ modelidir.

Radikal demokrasi kuramcıları var olan liberal demokrasi kuram ve pratiğini eleştirmekle birlikte, Macpherson gibi temel liberal değerlere sahip çıkar ve bu sistemi içerden eleştirirler. Gerek çekişmeci demokrasi modeli, gerekse müzakereci model hem liberal kuramdan, hem de toplulukçu kuramdan ayrı, bunların dışında, ama zaman zaman her ikisiyle de metinlerarası bağ kuran bir demokrasi modeli geliştirme ortak amacına sahiptir. Radikal demokrasi ekolü içindeki bu iki modelin birbirine yönelik değerlendirmeleri ise yine farklılıklar gösterir. Mouffe kendi yaklaşımı ile diğerlerini ayırır ve müzakereci demokrasinin liberal demokrasinin bir çeşidi olduğunu iddia eder. Diğer yandan Benhabib (1999a:20) bu iki modeli ‘biraraya gelebilir’ olarak değerlendirir. Ayrıca Mouffe müzakereci demokrasi yaklaşımındaki farklı konuları -Rawls çizgisi ve Habermas çizgisi gibi- kabul etmekle birlikte yazılarında çoklukla Habermas’ı, Rawls’ı

³ Habermas’ın ve Benhabib’in radikal müzakereci modellerinin dışında liberal müzakereci model anlayışı da çağdaş siyasal kuram içinde yer almaktadır. John Rawls (1993) tarafından geliştirilen aklın kamusal kullanımı yoluyla ‘adalet’ sağlamaya yönelik müzakereci demokrasi anlayışı bunlardan biridir. Rawls adaleti yaratacak kamusal aklın kullanımı sürecinde düzenleyici ilkenin ‘siyasal liberalizm’ olması gerektiğini savunur. Bunların dışında kendini Rawls ile Habermas arasında bir konuma yerleştiren J. Bohman’ın (1996) geliştirdiği müzakereci modeli bir diğer örnektir. Aralarındaki farklılaşmaya rağmen müzakereci demokrasi yaklaşımı farklı kimliklerin ortak iradesinin meşru olarak ifade edilmesini sağlayacak usul ve yöntemleri arama ortak amacını taşımaktadır. Yaklaşımına göre meşruiyeti sağlayacak demokratik yönetimin, sonuçlarından etkilenecek tüm insanların özgür ve eşit katılımıyla alınan kararlarla işleme gerekmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenlerin arasındaki tartışma ise daha çok bu karar alma biçimleri, usulleri, ilkeleri ve mekân ile ilgili farklılaşmalarla ilgilidir.

ve Benhabib'i (Habermas'ın çizgisini izlediği savıyla) tartışarak, genelde müzakereci model olarak ortak noktalarını öne çıkarır ve aralarındaki farklılıkları gözardı eder (2000:36-59; 2000:80-109).

Bu çalışmanın temel amacı, Benhabib'in geliştirdiği 'müzakereci demokrasi' ve Mouffe'un geliştirdiği 'çekişmeci demokrasi' modelleri arasındaki farkın Mouffe'un vurguladığı kadar derin olup olmadığını tartışmaktır. Bir diğer anlatımla, bu iki çağdaş siyasal modelin, Mouffe'un iddia ettiği gibi birbirlerine alternatif projeler olduğu fikrinin geçerliliği tartışılacaktır. İki yaklaşımın felsefi temellerinin ve metodolojilerinin farklı olduğu kabul edilmekle birlikte, siyasal proje olarak benzerliklerinin olduğu ve bu iki yaklaşımın sundukları siyasal modellerin aralarındaki farklılığın Mouffe tarafından abartıldığı düşünceleri bu makalenin temel fikridir.⁴ Çalışmanın amacı, genel olarak bu kuramcılarının yaklaşımlarının karşılaştırılması değil, siyasal projelerinin benzerliğini tartışmaktır. Bu anlamda felsefi temeller üzerinde değil, siyasal proje olarak radikal demokrasinin nasıl kavramlaştırıldığı üzerinde odaklanılacaktır.⁵

Her iki yazar da Macpherson'un ifadesiyle (1976) 'liberal demokrasinin demokratikleştirilmesi' ya da 'demokrasinin derinleştirilmesi' olarak dile getirilen ortak amacı paylaşır. Bilindiği üzere, liberal demokrasi kuramı, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Schumpeter'in (1942) geliştirdiği biçimiyle, demokrasiyi bireylerin farklı farklı olan çıkarlarının eritildiği bir 'ortak iyi'ye ulaşmak değil, bunların siyasal partiler ve profesyonel siyasetçiler aracılığıyla ve rekabetçi seçim sistemi sayesinde bir araya getirildiği bir yönetim biçimi olarak tanıır. Genel olarak 'toplayıcı demokrasi' (aggregative democracy) olarak adlandırılan bu yaklaşım ve sistem özellikle 'kendi çıkarı peşinde koşan bireyi' ve 'araçsal aklı' temel aldığı için Benhabib ve Mouffe tarafından eleştirilir. Her iki yazar da liberal demokrasiyi özellikle farklılıkları yeterince temsil etmediği ve bunları sadece özel alan içinde tuttuğu gerekçesiyle eleştirir ve bu durumun var olan eşitsizliklerin devamına yol açacağını ileri sürer. Onlara göre kimlik/farklılıkların sadece özel alanda değil, siyasal/kamusal alanda da yer alması daha demokratik bir toplum için gereklidir.

Mouffe ve Benhabib'in demokrasi modellerinin metinlerarası yakınlığı en çok, yazarların liberalizm ve demokrasi kuramlarına yaklaşımları, bunların bir arada olabileme olasılıklarını değerlendirme

⁴ Mouffe'in görüşlerini paylaşıp destekleyen bir çalışma için bkz. Yeğen (2000/2001)

⁵ Bu iki yaklaşımın felsefi temellerinin karşılaştırılması için Keyman, 1999:129-169.

biçimleri ve önerdikleri demokrasi modelleri arasındaki benzerlikler incelendiğinde ortaya çıkar.

2. ‘Dost/düşman’ temelinde oluşan antagonistik siyaset’ten ‘Dostane Düşmanlar’ arasındaki ‘çekişmeci’ siyasete: ‘Çekişmeci Çoğulcu Demokrasi Modeli’

Mouffe ve Laclau birlikte yaptıkları çalışmada (1985) Marxist geleneği ve özellikle Gramsci’yi tartışırlar ve yapısalcılık sonrası düşünürlerin görüşlerinden yararlanarak kendilerinin post-marxist olarak adlandırdıkları konumu geliştirirler. Yazarlara göre bu yeni bir sosyalist projedir ve radikal ve çoğulcu bir demokrasi anlayışı ile mümkün olabilir.

Yeni sosyal hareketler bu yaklaşımda temel bir yer tutar; çünkü bu hareketler, sadece işçi sınıfının değil başka kimliklerin de tâbi konumda olduğunu gösterir. Böylece, Laclau ve Mouffe sosyalist projenin sadece sınıf temelindeki ilişkiyi değil, başka bağımlılık biçimlerini de kapsaması gerektiğini savunur ve sınıf kimliğinin “ayrıcılık” konumu yerine kimlikler arasında “eşdeğerlik zinciri” kurulması gerektiğini ileri sürerler. Farklı kimlik taleplerinin birbiriyle eşdeğer olarak eklenenebilmesi ise yazarlara göre çoğulculuğu gerektirir. Bu noktada çoğulculuğu temel alan liberal demokrasiden öğrenilecek şeyler vardır; yazarlara göre sol, totaliterliğin trajik deneyimlerinden sonra liberal demokrasiye karşı farklı tutum geliştirmeli ve onun zayıf yönlerini olduğu gibi, güçlü yönlerini de fark etmelidir; “Solun görevi liberal-demokratik ideolojiden vazgeçmek olamaz, tersine onu, radikal ve çoğulcu demokrasi yönünde derinleştirmek ve genişletmek olmalıdır” (Laclau ve Mouffe, 1985:176). Bu da liberal demokrasinin tamamıyla yeni bir siyasal toplum biçimi ile yer değiştirmesiyle değil, bu geleneğin radikalleşmesiyle olabilir (Mouffe, 1992:1). Radikal ve çoğulcu demokrasi anlamında sosyalist proje, modern demokrasinin (liberal demokrasinin) ideallerinden kopmamalı, ama bu ideallerin gerçekleşmesini sağlamalıdır (Mouffe, 2001-2002).

Mouffe, demokrasi ve liberalizm arasındaki gerilimin uzlaştırılmaz olduğunu haklı olarak ileri sürer ve müzakereci demokrasi modelini bu gerilimi uzlaştırma çabasında olduğunu iddia ederek eleştirir. Mouffe’a göre bu gerilim ortadan kaldırılamayacağı

gibi kaldırılması da siyasetin sonu anlamına gelir⁶. Bununla birlikte Mouffe demokrasi ve liberalizm arasındaki eklemelenmenin paradoksal niteliğinin demokrasiye yol açabileceğini ileri sürerek liberal demokrasinin kurumları ve değerleri ile birlikte korunması gerektiğini savunur. Mouffe bu paradoksal eklemelenmeden radikal siyasal proje çıkarmanın mümkün olduğunu iddia ederek ‘çekişmeci çoğulcu demokrasi’ modelini geliştirir.

Mouffe’a göre ‘Demokratik Devrim’le başlayan modern zamanlar ayırdedici bir özelliğe sahiptir (Laclau ve Mouffe, 1985; Mouffe, 1993; 2000), bu da, Lefort’un tanımıyla ‘kesinlik göstergelerinin çözülmesi’ dir (Mouffe, 2000:1). İktidar artık ‘boş bir yer’ dir; ne bir kişi, ne de bir grup iktidarı işgal eder. Tarihsel olarak bu gelişmeye liberal söylemin ortaya çıkması eşlik eder ve modern demokrasi böylece iki ayrı geleneğin, yani, demokrasi ve liberalizmin olumsuz olarak biraraya gelmesiyle nitelenir olur. Bir tarafta ‘hukuk devleti, insan hakları savunusu ve birey özgürlüğü’ gibi liberal geleneği oluşturan kurum ve değerler, diğer taraftan ‘eşitlik, yöneten ve yönetilen arasındaki özdeşlik ve halk egemenliği’ gibi demokrasi geleneğini oluşturan fikirler eklenerek yeni bir siyasal biçim olarak modern demokrasiyi oluşturur (Mouffe, 2000:2-3).

Mouffe, liberalizmin ve demokrasinin doğaları gereği çelişkili olduğunu Carl Schmitt’e referans vererek ve onun siyaset tanımını benimseyerek açıklar. Ancak Schmitt’in liberalizm ve demokrasinin birbirlerini ortadan kaldırdığı ve hiçbir şekilde biraraya gelebileceklerini ve homojen toplumlar dışında demokrasinin imkansız olduğu sonucuna ulaşması nedeniyle ondan ayrılır ve tam da bu uyumsuzluktan bir demokrasi modeli yaklaşımını geliştirir (Mouffe, 2000; 1993). Mouffe’a göre, liberalizm ve demokrasi arasındaki eklemelenme kendi projesi olan radikal demokrasi için hayati bir önem taşır;

“Radikal demokrasi, halk egemenliği ve yurttaş eşitliği fikirlerinin doğal haklar, anayasal hükümet ve güçler ayrılığı gibi liberal temalarla eklemelenmesinin –liberal demokrasi açısından kurucu bir eklemelenme- yeni haklar talep edilmesini ve özgürlük ve eşitlik fikirlerine yeni anlamlar, yeni kullanımlar ve yeni uygulama alanları kazandırılmasını mümkün kıldığını teslim etmelidir”. (Mouffe, 1992:2).

⁶ Ayrıca Mouffe’ a göre (2000:8) ne Rawls, ne de Habermas bunu başarabilmiştir. Rawls liberalizmi demokrasiye öncel kılarken, Habermas demokrasiyi liberalizme öncel kılmıştır .

Mouffe'a göre, demokratik siyaset yeniden düşünülürken birey özgürlüğü ve çoğulculuğu içinde barındırmalıdır (Mouffe, 1993: 122). Çoğulculuğun demokrasiye bu şekilde eklenmesinin diğer bir sonucu da, temel ilkeler olan özgürlük ve eşitlik gibi değerlerin bir çok farklı yorumunun ortaya çıkmasıdır. Mouffe buna bağlı olarak, hiç kimsenin 'doğru' yorumun kendisinininki olduğunu iddia edemeyeceğini savunur; "Bundan dolayı, bu ilkelerin yorumları hakkındaki tartışma çerçevesinde kararlara varmak ve devletin iradesini belirlemek için birtakım mekanizma ve usullerin yerleştirilmesi esastır" (1993:130). Demokrasi için homojenlik şartı ortadan kalkınca liberal kurumların gerekliliği açık hale gelir (1993:105). Bu gibi kurumlar birey özgürlüğünü, çoğunluk diktatörlüğüne veya totaliter parti/devlet egemenliğine karşı koruyucu niteliktedir. Temel liberal kurumlar – devlet ve kilisenin ayrılması, güçler ayrılığı, devlet iktidarının sınırlandırılması gibi- çoğulculuğu güvence altına alacaktır. Yazar, bunların gözden çıkarılmasını değil, güçlendirilmesini ve korunmasını önerir (2000:4) Böylece Mouffe'a göre modern demokrasilerde çoğulculuğu garanti altına alacak ve uygulanması gereken çeşitli usullerin olması gerekir. Mouffe, Schmitt'in demokrasiyi sadece öz meselesi olarak görmesi nedeniyle reddettiği parlamentoya olumlu bir nitelik verir, ama varolan demokrasilerdeki konumunu da eleştirir; "Parlamentoyu hakikate ulaşılan yer olarak değil, tartışma ve ikna yoluyla makul bir çözüm üzerinde anlaşmaya varmanın mümkün olması gerektiği yer olarak görmeliyiz. Bu arada, bu anlaşmanın asla kesin olamayacağını ve her zaman meydan okunmaya açık olması gerektiğinin farkında da olmalıyız" (a.g.y.).

Ancak Mouffe'a göre demokrasi sadece 'usule' indirgenemez. Bu noktada yeniden Schmitt'e dönerek, demokrasi için homojenliğin gerektiğini vurgulamakla birlikte ondan farklı bir homojenlik anlayışı geliştirir. Schmitt 'ortak bir öz' temelli birlik oluşmasını amaçlarken, Mouffe bunun totaliterliğe yol açabileceği ve çoğulculuğu ortadan kaldıracığı için kabul edilemez olduğunu savunur. Böyle bir homojenlik yerine, üzerinde anlaşmaya varılmış bazı siyasal ilkeler oluşturularak homojenliğin sağlanabileceğini ileri sürer; bu da "etik-siyasal" temeli olan bir demokrasidir. Böylece, demokratik yurttaşlık için –demokraside olması gereken kolektif kimlik olarak- gerekli olan ortak öz Schmitt'in kavramlaştırmasındaki mutlak homojenliği değil, üzerinde anlaşılan, paylaşılan ortak ilkelerin ve değerlerin varlığını gerekli kılar. Mouffe, liberal demokratik rejimin siyasal ilkelerine olan bağlılığın, demokratik eşitlik için gerekli olan homojenliğin temeli

olarak düşünülmesi gerektiğini savunur (1993:130). Sonuç olarak, ona göre yeni liberal demokratik yönetim biçimi, kolektif kimlik anlamında kesinlikle birbiriyle uyuşmayan özdeşliğe ve eşdeğerliliğe dayanan demokratik mantıkla, farklılığa izin veren ve farklılardan birinin diğerlerini bütünleştirmesini (totalize) engelleyen çoğulcu liberal mantık ile eklemleme olasılıkları ile birlikte düşünülmelidir (2000:44). Mouffe bunun modern çoğulcu demokrasinin bir paradoksu olduğunu ve bu niteliğiyle modern demokrasi ve siyasetin ‘karar verilemez’ niteliğine en uygun yönetim biçimi olabileceğini iddia eder. Bu bağlamda Schmitt’in liberalizm ve demokrasi arasındaki mantık farklılığı nedeniyle oluşan nihai uyumsuzluk sonucu liberal demokrasinin yaşaması mümkün olmayan bir yönetim biçimi olduğu şeklindeki tezini, Mouffe liberal demokrasi lehine çevirir, çünkü tam da bu çelişki demokratik açılım sağlayacaktır (1993:133).

Mouffe, Schmitt’ten bu noktada ayrılıp demokratik siyaset için liberal demokrasinin vazgeçilmezliğini vurguladıktan sonra, kendi yaklaşımını, geliştirdiği demokrasi modelinde kurucu nitelikte olan ‘çoğulculuğu’ aldığı liberal köklerden de ayırmaya çalışır. Bunu yaparken yeniden Schmitt’in siyaset tanımına başvurur. Böylece, kendi modeliyle müzakereci demokrasi modelleri arasındaki farkları açıklayarak, diğerlerinin liberal gelenek içinde kaldığını kanıtlamaya çalışır.

Uzlaşma temelinde ve uzlaşma amaçlı yapılan liberal siyaset Mouffe için mümkün değildir. Ona göre liberal siyaset, kimliklerin kurulmasında temel olan antogonizma yokmuş ve uzlaşma mümkünmüş gibi yanlış bir varsayıma dayanır. Liberal demokrasi kuramı (“toplayıcı demokrasi kuramı”) siyaseti ekonomik modele uygun olarak tasarlar ve serbest piyasadaki girişimcilerin yerini siyasette profesyonel politikacılar alır. Bu, demokrasinin çıkar temelinde kavranmasıdır. Bireyler çıkarlarını gerçekleştirmek için seçim yaparlar ve bu anlamda siyasal katılım bir erdem ya da amaç değildir. Mouffe’a göre bu anlayış bazı kavramların değişmesiyle birlikte müzakereci demokraside de devam eder. Müzakereci demokrasi modeli, ahlâk ve adaleti siyasete dahil etmiş, demokratik yurttaşlığı daha farklı tanımlamış olmakla birlikte, yazara göre akla ve rasyonel akıl yürütmeye yaptıkları vurgu ile liberal demokrasinin toplayıcı modelini, ahlâkî olan ile değiştirerek, siyasetin özgüllüğünü kaçıır (Mouffe, 2000:45-6). Mouffe, burada yine Schmitt’e dönerek onun siyasete, ekonomi ve etik karşısında tanıdığı ayrıcalıklı konumun doğruluğunu vurgular. Schmitt’e göre siyaset, dost-düşman ilişkisidir ve ‘biz’ ve bizden olmayan ‘onlar’ ayrımının yapılması ve ‘onların’

dışlanmasını gerektirir (Mouffe, 2000:49). Mouffe'a göre müzakereci demokratlar da liberaller gibi siyasal olanın doğasını kavrayamamışlardır; herkesin dahil olduğu müzakere sürecinde uzlaşmayı amaçlaması nedeniyle liberal demokratik çoğulculuğa modellerinde yeterince yer vermezler; dışlama olmaksızın herkesin dahil olduğu müzakere süreci, toplumda varolan farklılıkları yok ederek kamusal alandaki çoğulculuğu ortadan kaldırır Mouffe'a göre (2000:48). (Oysa daha sonra tartışılacağı gibi, örneğin Benhabib farklılıkların ortadan kaldırılarak değil, tam tersine tanınarak kolektifliğin sağlanması kaygısını taşır.)

Mouffe'a göre siyasal olanın temelinde iktidar ve antagonizma bulunmaktadır. Bunun kuramsal tartışmasını post-yapısalcı bir yaklaşımla Laclau ile birlikte yazdıkları *Hegemony and Socialist Strategy* adlı çalışmalarında yapar ve iktidarın dışsal bir ilişki olarak kavranmaması gerektiğini öne sürerler (Laclau ve Mouffe, 1985; Mouffe 2000:99). İktidar ilişkileri toplumsallığın kurucusu olduğu için, demokratik siyaset bunu ortadan kaldırmayı değil, iktidar biçimlerinin demokrasiyle nasıl uyumlu olarak kurulacağını sorun etmelidir. Mouffe, bu noktada siyaset ve siyasal arasında ayırım yapar. Siyasal olan insan ilişkilerine içkin olan antagonizmaya karşılık gelir ve böylece sosyal ilişkilerin çeşitli tiplerinde çeşitli biçimlerde yer alabilir. Siyaset ise belli bir düzeni oluşturmaya ve insanların birlikteliğini, siyasaldan etkilendiği için, çelişkili koşullarda sağlamaya çalışan çeşitli pratikler bütünü, söylemler ve kurumlardır (2000:101). Mouffe'a göre demokratik siyaset için temel mesele, 'siyasal' boyuta bağlılık, *siyaseti uysallaştırılmış düşmanlık* olarak anlamak ve insan ilişkilerinde potansiyel olarak varolan antagonizmayı eritmeye çalışmaktır. Bu durumda asıl sorun dışlama olmaksızın rasyonel uzlaşmaya nasıl ulaşılabileceği değildir. Siyaset, çelişkiler ve çeşitlilikte birliği sağlamayı amaçlamalıdır ve bu daima 'biz'in yaratılmasını gerektirir. Bunun için de 'onlar'ın belirlenmesi gerekir. Biz/onlar ayırımının çoğulcu demokrasi ile uyumlu olarak kurulmasını sağlayacak olan çekişmeci-çoğulcu demokrasi anlayışıdır (2000:13). Mouffe'un burada yapmaya çalıştığı hem biz/onlar ayırımının olacağı, kuramsal olarak açıklamış olduğu antagonizmanın ontolojik niteliğinden vazgeçmemek, hem de liberal demokrasinin temel değerleri ve kurumlarının korunmasını sağlayacak ve daha da demokratikleştirecek bir model kurmaktır. Mouffe bunu sağlayacak kavramlaştırmayı, dost-düşman ilişkisinin, antagonizmanın ortaya çıktığı tek biçim olmadığını öne sürerek yapmaya çalışır. Bu bağlamda, iki farklı antagonizma biçimi olduğunu

savunur: bunlar; ‘tam anlamıyla antagonizma’ (‘antagonism proper’) ve ‘çekişme’ (‘agonism’) olarak adlandırdığı antagonizmalardır (2000:101-4). İlki, düşmanlar arasında olur ve paylaştıkları ortak bir sembolik alan yoktur. İkincisi ise, düşmanlar arasında değil, muarızlar (adversary) arasında olan ve paylaşılan ortak sembolik alanın düzenlenmesine yönelik çekişmedir. Bu anlamda Mouffe’a göre muarızlar arasındaki ilişki ‘paradoksal’ biçimde ‘dostane düşman’ olarak tarif edilebilir. Burada paylaşılan ortak bir sembolik alan olduğu için ‘öteki’ düşman değil, muarızdır, çünkü liberal demokrasinin ilkelerinin belirlediği ortak bir zemini, etik-politik’i paylaşır. Aynı zamanda düşmandır çünkü bu ortak sembolik alanı farklı biçimde düzenlemeyi ister (2000:13 ve 101-2). Muarızın bu ikili niteliği, Mouffe’a göre, ‘onların’ ortadan kaldırılmamasını, meşru muhalif olarak görülmesini gerektirir ki bu da “liberal-demokratik toleransın gerçek anlamıdır”. Muarızın görüşlerine karşı çıksak da, bunları savunma hakkını sorgulayamayız (a.g.y.) Mouffe bu noktada, liberal siyasal toplum yapısını çağrıştıran modelini farklılaştırmaya çalışarak, muarız kategorisinin liberal rakipten farklı olduğunu belirtir ve hâlâ antagonizmayı barındırdığını iddia eder. Burada sorulması gereken soru şudur: Taraflar arasında sistemin niteliği konusunda uzlaşıldıktan sonra, nasıl bir düzenleme yapılacağı konusundaki anlaşmazlık ne denli antagonistik olacaktır? Veya böyle bir anlaşmazlığa antagonizma denebilir mi? Mouffe antagonizmanın siyasalın temelinde olduğu için kimliklerin ve toplumsalın kurucusu olduğunu ileri sürmesine rağmen, ‘çekişme’, ‘muarız’ ve ‘dostane düşman’ kavramlaştırmalarıyla antagonizmayı silikleştirir. Mouffe’un siyaset ve siyasal ayrıştırması temelinde yapılacak bir analiz, demokrasinin siyasal kategorisinde değil, ancak siyaset kategorisinde yer alabileceğini gösterir. Çünkü siyasal antagonistiktir ve düşmanlar arası ilişkiyi barındırır. Siyaset ise siyasaldan etkilendiği için antogonizmayı barındırır da, bu artık evcilleştirilmiş, disipline edilmiş ve bir düzen içinde, kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Böylece düşman muarıza dönüşür ve Mouffe’a göre demokrasi de bu noktada ortaya çıkabilir. Mouffe’un modelinde, muarızlar arası çekişmenin liberalizmin ilkelerine bağlı olarak ve liberal-demokrasinin kurumlarının sağladığı güvencelerle gerçekleşmesi öngörülür. Çekişmecî tartışma, bu temel değerlerin farklı yorumları ve farklı düzenlemeleri için yapılacaktır. Mouffe bunu ‘çatışmalı uzlaşma’ (‘conflictual consensus’) olarak adlandırır, buna göre tartışmanın tarafları arasında siyasal düzlemde ‘demokratik’ sistem üzerinde uzlaşma esas olmakla birlikte sistemin nasıl işleyeceği konusunda

farklı yorumlar olabilir (2001-2002 ve 2000:104-5). Bu bağlamda Mouffe “aşırı-çoğulculuğu” ya da “mutlak çoğulculuğu” kabul edilemez bulur. Çoğulculuk adına, çoğulculuğun varolabilmesi için gerekli kurumların sorgulanmasına karşıdır. Çekişmeci tartışmanın taraflarından birini Mouffe’a göre radikal çoğulcu konum oluştururken, diğer taraf sosyal-demokrat, muhafazakar ve neo-liberal konumlar olabilir. Fakat bu değerleri paylaşmayanlar, sözcüleri teokratik toplumu savunanlar bu tartışmada yer alamazlar, bunlar “düşman” kategorisini oluştururlar: “Bu konumun çekişmeci tartışmada yeri yoktur ve bu konumu meşru bir fark olarak görmemek gerekir. Bu görüşe sahip birinin bir seçimde kendi davasını savunmasına izin vermemek gerekir” (Mouffe, 2001-2002).

Görüldüğü gibi, Mouffe için demokrasi, oyunun kurallarını kabul edenler arasında mümkün olabilir. Temel değerler üzerinde anlaşmış olmanın dışında uyulması gereken diğer bir kural da, “demokrasinin var olabilmesi için hiçbir toplumsal aktörün, toplumun *kuruluşu* konusunda bir üstünlük iddiasında bulunmaması”dır (2000:21; 1993:4) . Yazara göre, demokratik topluma, “demokratik olma niteliği ancak sınırlı bir toplumsal aktörün kendisine bütünü temsil etme yetisini atfedememesiyle verilebilir.” (a.g.y.) Böylece, paylaşılan ortak değerlerin nasıl düzenleneceği konusunda çekişmeci bir mücadele/tartışma yapılırken, tarafların birbirini yok etmeden, dönüştürmeleri mümkün olabilir. Bu durumda farklılıkların aralarındaki antagonizmanın dostluk, arkadaşlık tarafı güçlenir ama düşmanlık tarafı iyice zayıflar. Mouffe’nin sözünü ettiği sembolik ortaklık, yukarıda anlatılanların ışığında analiz edildiğinde, liberal demokrasinin temelleri olan ortak değerlerin -eşitlik ve birey özgürlüğü gibi- ve liberal demokrasinin temel kurumları - güçler ayrılığı, din ve devlet ayrılığı, parlamento gibi- olduğu görülür. Böylece Mouffe’ın modelinde vazgeçilemeyecek değerler ve kurumların yer aldığını görürüz. Mouffe bir ‘demokrasi kültürü’ ve ‘demokratik tavır’ tanımlar; liberal-demokrasinin etik-siyasal temeli üzerinde anlaşmaya varmış olmak ve antagonizmayı agonizmaya çevirme beceresine sahip olmak, ötekini düşman olarak değil, muarız olarak görmek. Demokrasi, ancak oyunu kuralları ile oynayacaklar arasında mümkün olabilecek ise öne sürülen karar verilemez siyaset nasıl oluşabilecek? Ya da fiilen var olandan daha radikal bir biçimde nasıl gerçekleşecek? Kurallara uymayanlar, sistem karşıtı olanlar, bunu sağlayabilecek gibi görünse de, onlar oyun dışında kalmakta ve ‘düşman’ olarak siyasetin değil ama ‘savaşın’ tarafıdır, çünkü liberal demokrasinin etik-siyasalını paylaşmazlar (Mouffe, 1993:4).

Mouffe'in antagonizma ve dost/düşman temelinde kavramlaştırdığı "siyaset", çekişmeci çoğulcu demokrasi modelinde kendisinin de dediği gibi, 'uysallaştırılır'. Ontolojik olan çatışma ve antagonizma Mouffe tarafından 'demokratik siyaset' adına denetim altına alınır. Liberal demokrasi ve müzakereci demokrasiyi eleştirmek için başvurduğu Schmitt'in siyaset anlayışından kendisi de uzaklaşır. Bu noktadan sonra da çekişmeci demokrasi modeli ile müzakereci demokrasi modeli arasındaki benzerliklerin farklılıklarından daha çok olduğu açık hale gelir. Bu benzerlikleri daha iyi görebilmek için Benhabib'in geliştirmiş olduğu müzakereci modeli de tartışmak gerekir.

3. 'Genelleştirilmiş öteki'nin 'somut öteki'yle tamamlanması: Benhabib'in Müzakereci Demokrasi Modeli

Benhabib, demokrasi kuramı ile liberal demokrasi kuramı arasında güçlü bir karşıtlık olduğunu ileri sürer (1999a:116). Liberal kuram bireysel hak ve özgürlükleri vurgularken, demokrasi kuramı kolektif eylem –müzakere- ve irade oluşumunu vurgulamaktadır. Benhabib müzakereci demokrasi modelinin, liberal kuram ve demokrasi kuramı arasındaki keskin zıtlığı giderebilecek bazı kavramsal ve kurumsal çözümler sunabileceğini düşünür. Yazar, liberal kuramcılar gibi bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanmasını anayasal bir mesele olarak görür ancak onlardan farklı olarak bunların yeniden tartışılacak ve sabitlenmeyecek nitelikte olduklarını ileri sürer. Anayasalarda somutlaşan "temel insani sivil ve siyasal haklar, aslında hiçbir zaman kamusal görüşme ve tartışmanın gündemi dışında değildir" (1999a:120; 1999b:151)⁷. Benhabib'e göre, liberalizm ile demokrasinin arasındaki keskin zıtlığı yumuşatacak olan şey, "bir yönetim biçimindeki yurttaşlar, gruplar, hareketler ve örgütler arasında görüş oluşturma, tartışma, müzakere ve çekişmeden oluşan bir 'kamusal alan'ın bulunduğu fikridir" (1999a.121). Söylem modeline göre oluşturulacak 'kamusal alan' kavramlaştırması liberalizm ile demokrasi arasında arabulucu olabilecektir. Burada,

⁷ Benhabib liberal kuramcılar tarafından kolektifliğe ve ortak irade oluşumuna yaptığı vurgu nedeniyle eleştirilir, çünkü bu bireysel hak ve özgürlüklerin kullanımını engelleyebilecektir. Buna karşılık Benhabib bireysel hak ve özgürlükleri liberal kaygı olarak görür, bu kaygıyı paylaşır ve anayasal düzenlemenin konusu olduğunu belirtir (1999a:112-117); Ancak demokrasiyle ilişkili olan siyasal haklardır ve bunlar kamusal alandaki müzakerelerden ortaya çıkar.

Mouffe'un yaptığı'nın tersine Benhabib'in, diğerleriyle genel benzerliklerinden çok, kendini ayırmaya çalıştığı noktaların vurgulanması modelinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Benhabib kendi yaklaşımını, 'kamusal alan' kavramlaştırmasının ve 'müzakereci model'inin, "radikal ölçüde açık uçlu ve eşitlikçi" olduğu için, "kamusal diyalogun gündemine erişmeleri hususunda marjinallere daha fazla bir şans" tanıyacağını ve "böylelikle bu grupların marjinalliklerinin kimi nedenlerinin ortadan kaldırılması imkanına sahip" (1999b:135, 21.dipnot) olduğunu ifade ederek, liberal yaklaşımlardan ayırır.

Benhabib'e göre, liberal anlayış adaletin modern toplumlarda 'iyi hayatla' ilgili temel varsayımlar karşısında yansız olması gerektiğini ileri sürerek, politik ilişkileri dar bir hukuki ilişkiler modeliyle sınırlar (1999b:140). Oysa, ona göre, politika 'yansızlık'tan daha farklı birşeylere ilişkin olarak yürütülür: "Demokratik politika iyi ve adil, ahlaki ve hukuki, özel ve kamusal arasındaki bölünmelere meydan okur, bunları yeniden tanımlar ve yeniden müzakereye açar. Bu bölünmeler toplumsal ve tarihsel mücadelelerin sonunda modern devletler tarafından oluşturulmuş ve bu anlamda içlerinde tarihsel iktidar uzlaşmalarının sonucunu barındırmaktadır" (a.g.y.). Liberal yansızlık anlayışında bunlar gözden kaçırıldığı gibi, insanların savundukları görüşler için mücadele etmesi ve kendine yandaş kazanmaya çalışması ya ahlâk ya da rasyonelite adına siyaset dışına itilmektedir. Bunun sonucunda kamusal alan/ özel alan ayrımı korunmakta ve kamusal alanda tartışılacak sorunlar sınırlandırılmaktadır (1999b:133-46). Kısacası Benhabib'e göre, liberal yansızlık modelinde toplumsal hareketlerin ve mücadelelerin mantığının düşünülmesine uygun yer yoktur;

" liberal diyalojik yansızlık ilkesi, modern hukuk sistemlerinin ana ilkelerinden birini ifade etmesine rağmen, gerçek politik süreçlerdeki iktidar mücadelelerinin dinamiğine uygulanamayacak denli kısıtlayıcıdır ve donmuştur. Liberal diyalojik yansızlık ilkesi uyarınca yürütülen bir kamusal hayat yalnızca politikanın tartışmacı boyutundan mahrum olmakla kalmayacak, aynı zamanda ve belki daha şiddetli bir şekilde, kamusal tartışmanın kapsamını, baskı altındaki grupların çıkarlarına düşmanlık edecek tarzda kısıtlayacaktır" (1999b:141).

Benhabib'e göre liberal kuramcılarla ilgili bir diğer sorun da, aklı onu oluşturan koşullardan soyutlamalarıdır; kendi müzakereci demokrasi modeli siyasal süreçler ile 'artalan kültürü'nün ('background culture') karşılıklı etkileşim tarzıyla çok daha fazla

ilgilenir çünkü siyaset ve siyasal akıl her zaman kültürel ve toplumsal bir bağlamdan kaynaklanır. Benhabib kamusal aklın kendini bu bağlamdan uzak tutup onu eleştirel olarak değenlendirebileceğini kabul etmekle birlikte, aklın onu doğuran bütün artalan koşulunu hiçbir zaman tam olarak şeffaf hale getiremeyeceğini ileri sürer. Benhabib bu noktada, Kant rasyonalizmine yönelik postmodernist eleştirilere dayanarak: “Her zaman için akıl, söylemsel analiz açısından asla tam anlaşılabilir kılanamayacağı bir bağlamda yer alır” der (1999a:115). Benhabib, çalışmalarının temel hareket noktası olarak evrenselci geleneği sahiplenmekle birlikte, aydınlanmanın ‘metafizik yanılsamalarını’ terkederek, evrenselciliği yeniden formüleştirme amacı olduğunu belirtir;

Söz konusu bu yanılsamalar şöyle sıralanabilir: Kendi kendisine şeffaf olan ve kendi kendisini temellendiren akıl; yerinden çıkmış ve cisimselliği giderilmiş özne; tarihsel ve kültürel olumsuzluğun ötesinde yer tutan bir Arşimet noktasını bulmuş olma kuruntusu.” (1999b:20).

Benhabib’in vurguladığı bu yanılsamalar aslında Mouffe’un tüm müzakereci modellere yönelik yaptığı eleştirilerdir. Mouffe bu modeli, rasyonellik adına ‘tutku’dan, iktidar ilişkilerinden, tarihsel ve toplumsal koşullarından soyutlanmış bireyler arasında ideal konuşma durumu oluşturmaya çalıştıklarını iddia ederek eleştirir. Bunlar Benhabib tarafından da eleştirilmektedir. Dolayısıyla, Benhabib’in yeniden geliştirdiği evrenselcilik, geleneğin kendisinden kopuşu ile mümkün olmaktadır ve buradan hareketle müzakereci demokrasi modeli de liberal kamusal alan kavramlaştırmalarından farklılık göstermektedir. Benhabib müzakereci demokrasi modelini geliştirirken, Kant, Arendt ve Habermas’dan etkilenmiş, temel kavramlarını onların metinlerinden çıkarmışsa da, farklı bir model kurmayı amaçlamaktadır ve bunu bu kuramcılarını eleştirerek yapar.

Benhabib, Kant’a ve Kantçı geleneğe karşı eleştirel olmakla birlikte, Kantçı liberal geleneğin “özerk kişiliğe yönelik ahlâkî saygının, ahlâkın ve demokrasinin bir normu olarak alınması” fikrini paylaşır (1999a:117-9). Ancak bu ‘ahlâkî saygı’ ilkesini, bu geleneğin yaptığı gibi, bir kişinin tekilliğini genel ilkeler ve değerler lehine dönüştürebilme yeteneği olarak kullanmaz. Bu tür bir evrenselcilik, ona göre, rasyonel yasa koyucu fikrine dayanarak kendini temellendirir ve cisimleşmiş ve sosyal, kültürel ve tarihsel olarak oluşmuş benlikler ve kimlikler arasında var olan farkları yakalamaktan uzaktır. Kendi önerdiği evrensellik ise etkileşimsel olup, “toplumsal cinsiyet karşısında kör kalmayıp toplumsal cinsiyet

farklılığının farkında, özgül durumlar karşısında kayıtsız kalmayıp bağlamlar karşısında duyarlı olacaktır” (1999b:19).

Benhabib, yeniden tanımladığı evrenselliği ‘evrensel ahlâkî saygı’ ilkesi olarak, müzakereci demokrasi modelinin temelini oluşturan söylem etiğine dahil eder. Bunun gereği, “Konuşma ve eyleme yeteneğini haiz tüm varlıkların ahlaki söyleşinin katılımcıları olma hakkını kabul etmemiz”dir (1999b:53-4; 1999a:117-8). Bunu tamamlayacak diğer bir ilke de ‘eşitlikçi karşılıklılık’ ilkesidir ve buna göre her bireyin çeşitli söz edimlerine, yeni konuları gündeme getirmeye, konuşmaların ön kabulleri üzerinde düşünülmesini talep etmeye yönelik aynı simetrik hakları vardır (a.g.y.). Bunlar ahlâksal haklardır ve söylem etiğinin temel ilkeleridir. Ancak Benhabib, Mouffe’un iddia ettiğinin tersine müzakerelere “sıfır noktasından” başlanmadığını ve “gündelik ahlakta olduğu kadar ahlak kuramında, gündelik siyasal söylemde olduğu kadar siyasal kuramda, her zaman bir ön kabuller, varsayımlar ve iktidar ilişkileri ufku içinde yer aldığımızı ve bunların bütünsel halinin hiçbir zaman tamamen saydamlık içinde” olamayacağını da farkındadır (1999a:118). Ona göre; “iktidar yalnızca ekmek ya da otomobil gibi dağıtılacak bir toplumsal kaynak değildir. İktidar aynı zamanda bir toplumsal-kültürel yorumlama ve iletişim ağıdır. Kamusal diyalog iktidar ilişkilerine dışsal olmayıp, bu ilişkilerin kurucusudur” (1999b:86). Hauptmann’ın (1999: 870) da vurguladığı gibi, Benhabib, Mouffe’un ona yönelttiği (2000: 32) ‘liberal demokrasinin kurumlarının salt müzakereci bir rasyonelliğin sonucu’ olduğunu düşündüğü ve ‘modern çoğulcu demokrasilerin bir iktidar ilişkileri sistemi oluşturduğunu’ yadsıdığı eleştirisini hak etmez.

Benhabib’e göre, demokratik politikada hiçbir şey kamusal tartışmanın gündemi dışında değildir. Ama söylemi hem oluşturan hem de düzenleyen temel kurallar vardır, bunların yorumları farklılık gösterebilir ve daima çekişme konusu olurlar, “ancak radikal ölçüde açık uçlu ve usul açısından adil bir pratik söylemin sonucu olarak yeniden müzakere edildikleri, yeniden yorumlandıkları ve yeniden dile getirildikleri sürece” bunlar yeniden tanımlanabilir (1999b:155). Bu anlamda Benhabib’e göre, “her ne kadar katılımcıların birbirlerinin ahlaksal saygı ve karşılıklılık hakkını bir anlamda tanımaları gerekse de, bu ilkelerin kesin içeriğinin ve kapsamının belirlenmesi bizzat söylemlerin bir sonucu olacaktır” (1999a:119). Benhabib bu ilkelere müzakereci karşı çıkmanın mümkün olabileceğini söyler. Onun kuralların tartışmaya açık olduğunu ısrarla vurgulamasıyla, Mouffe’un genel olarak müzakereci demokratlara yönelttiği müzakereci

kuralların çatışmanın ötesinde belirlendiği eleştirisi geçerliğini yitirmektedir.

Benhabib, Kant geleneğinden ayrılarak evrenselleştirilebilirlik ilkesini yeniden tanımlarken, müzakerenin temeline ‘perspektiflerin yer değiştirmesi’ (reversibility) ilkesini, -“ötekinin (ötekilerin) bakış açısından hareketle akıl yürütmeye gönüllü olmak”⁸- yerleştirir (1999b; 1999a; 1994). Burada amaç uzlaşma ya da oybirliği değil, Hannah Arendt’in sözleriyle, “en sonunda bir anlaşmaya varmam gerektiğini bildiğim ötekilerle kurulacak öngörülmuş (anticipated) iletişimdir” (1994;1999b:28). Bu durumda Benhabib’e göre iletişime geçecek olanlar birbirlerini düşman olarak değil, farklılıklarına rağmen anlaşabilecekleri ötekiler olarak görmelidir. Diyebiliriz ki, bu da Mouffe’un önerdiği ‘çekişmeci tartışma’daki tarafların, muarızların, nitelikleriyle benzer bir anlayışla tanımlanan ‘öteki’ anlamına gelmektedir. Benhabib’e göre böyle bir evrenselleştirilebilirlik usulü, onayın ortaya çıkmasını garantilemez; sadece, “ötekiyle bir anlaşmaya varmaya çalışma ve açık uçlu bir ahlâkî söyleşide akla yatkın bir anlaşmaya varma konusundaki iradeyi ve hazır olmayı” gösterir (a.g.y.). Bu ilke siyasete uygulandığında olması gereken ya da ortaya çıkması gereken şey, “çıkarları kamusal söylemin kabul edilmiş dilinde formüleleştirilebilir olmayabilecek” grupların sesinin kamusal alana taşınabilmesidir (1999b:28). Benhabib kendi oluşturduğu söylem modelinin “radikal usulcülüğünün iktidar söylemlerinin ve bunların üstü kapalı gündemlerinin gizeminin bozulması için güçlü bir ölçüt” oluşturabileceğini savunur (1999b:161).

Benhabib’e göre evrenselleştirilebilirliği perspektiflerin yer değiştirmesi ve ötekilerin konumunu anlamaya çalışmak olarak tanımlayabilmemiz için müzakere sürecine katılan ‘ötekiler’in artık sadece liberallerin yaptığı gibi ‘genelleştirilmiş ötekiler’ olarak değil, aynı zamanda ‘somut ötekiler’ olarak da görülmeleri gerekmektedir (1999b:29). ‘Genelleştirilmiş öteki’ anlayışına göre her birey bizimkilerle aynı olan ahlâkî haklarla donatılmış kişidir ve bu anlamda ötekinin tıpkı bizim gibi somut ihtiyaçları, arzuları ve duygulanımları olan bir varlık olduğunu varsayabiliriz (1999b:215). Bu ‘evrensel ahlâkî saygı’ ilkesiyle sağlanır ve ‘biçimsel eşitlik’ ve ‘karşılıklık’ normları temel alınır. Bu anlamda, içerikleri tartışmaya açık olmakla birlikte bunları sağlayacak kurumsallaştırmaya ihtiyaç vardır; bunlar da liberal kaygılarla oluşturulmuş liberal demokrasinin kurumlarıdır.

⁸ Bu kavram Arendt’in Kant’ı izleyerek kullandığı ‘genişletilmiş zihniyet’ (enlarged mentality) kavramına karşılık gelmektedir.

Benhabib'e göre, 'genelleştirilmiş öteki' için liberal kurumlar işlevsel olurken, 'somut öteki'nin daha fazlasına ihtiyacı vardır. Bu da söylem etiğinin ilkelerinin işlediği müzakerenin mümkün olacağı kamusal alanların varlığını gerektirir ve ancak somut ötekinin tanımlanmasıyla müzakerenin temel ilkesi olan 'perspektiflerin yer değiştirmesi' ilkesi uygulanabilir. Somut ötekinin konumu, diğerinin tersine, "ayrı ayrı her rasyonel varlığı somut bir tarihe, kimliğe ve duygulanımsal-duygusal bünyeye sahip bir birey olarak" görmemizi gerektirir (1999b:216). Ötekinin ihtiyaçlarını, güdülenimlerini, neyi aradığını, neyi arzuladığını bu konuma göre kavramaya çalışırız. Bu anlamda, demokrasi için gerekli olan farklılıkların tanınması ve bunların kolektif olarak siyaset üretebilmesi sadece 'genelleştirilmiş öteki' ile mümkün olamaz; bu liberalizmin sınırlıkları içinde kalmak demektir. Benhabib 'somut öteki' kavramlaştırmasıyla tüm farklılıkların kamusal alanda yer almasının yollarını arar. Ona göre, ancak 'somut öteki'nin kavranmasıyla farklılıkları tanımaya başlayabiliriz. Bu noktada artık liberal ilkeler ve kurumlar Benhabib için yeterli olmamaya başlar. Liberaller sadece 'genelleştirilmiş' ötekiler üzerinden kurum ve kuralları tasarlarlarken, Benhabib 'somut öteki' kavramlaştırmasını yaparak ve ikisi arasında kesintisiz ilişki olduğunu ileri sürerek liberalizmi radikalleştirmeye ve liberal demokrasiyi demokratikleştirmeye çalışır. Ona göre, "somut öteki'nin bu şekilde kavranması, "geleneksel evrenselci kuramlarda yasal alanın imtiyazlı kılınmasından ve başka herşeyi dışlayacak şekilde adalet ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktan" uzaklaşılabilmeyi sağlayacaktır (1999b:30). Mouffe'un Benhabib'deki bu ayrımı da göz ardı ettiği görülmektedir. Benhabib, Habermas'la ayrıldığı noktalardan biri olarak bu konuyu vurgulamıştır. Hutchings'in de belirttiği gibi: (1997:132) "Benhabib, Habermas'ın iletişimsel normların öznel arası temellendirilmesinin kapsamını fazlasıyla dar tuttuğu için vaadini yerine getiremediğini öne sürer". Benhabib'e göre, Habermas etik teorisinde ötekinin kavramlaştırması bağlamında somuttan çok genelleştirilmiş ötekiyle ilgilendiğinden, iletişimsel olarak temellendirilemeyecek norm ve değer, kamusal ve özel ayrımlarına yönelmiştir. Bu noktadaki farklılaşma Benhabib'in Habermas'ın ortaya koyduğu söylemsel ya da iletişimsel etik kuramından da ayrılmasına neden olur:

"Bir söylemsel etiğin akılcı olmaksızın evrenselci olan, herkesin katılacağı bir uzlaşmayı karşı-olgusal bir yanılısama olarak kabul ederken insanlar arasındaki anlaşmayı araştırır; kimlik, ihtiyaçlar ve akıl yürütme tarzları arasındaki farklılıklara duyarlı olan ve bunları herhangi bir tek biçimli rasyonel ahlaki özerklik anlayışının arkasında

yok etmeyen yönlerine dikkat çekmeye, bu yönleri vurgulamaya ve hatta radikalleştirmeye çalışıyorum.” (1999b:26).

Benhabib’e göre Habermas’ın iletişimsel etik anlayışının rasyonel uzlaşma yanılması olmaksızın yorumlanması gerekir ve “rasyonel uzlaşma yerine, rasyonel olarak haklılaştırılabilir anlaşmanın olumsal süreci olarak tanımlanmalıdır” (1994:9). Müzakerenin uzlaşma amacı olmaksızın, olumsal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak tarafların görüşlerini gerekçelendirebilmesi, bunun için de diğerlerinin bakış açısından bakabilmesi temel ilke olarak Benhabib tarafından ortaya konur.

Benhabib’in ahlâk kuramıyla siyaseti biraraya getirerek, söylem modeli temelinde kurulan müzakerelerin yer aldığı kamusal alan kavramlaştırmasıyla liberal kuramın sınırlarını aşmaya, liberal demokrasiyi radikalleştirerek demokratikleşmesini sağlamaya çalıştığını görmekteyiz;

“Demokratik tartışma, oyunun kurallarını ve bu kuralların uygulamasını kesin olarak yorumlayacak bir hakemin bulunmadığı top oyunu gibidir. Daha doğrusu demokrasi oyununda oyunun kuralları da, kuralların yorumu da temelde tartışmaya açıktır. Çekişme (contestation) ne bu kuralların tamamen ortadan kaldırılması, ne de onlar hakkında tek söz etmemek anlamına gelir..” (1999a:120).

Benhabib’in müzakereci demokrasi kuramında söylemlerin normatif koşulları, temel hak ve özgürlükler oyun içinde tartışılabilir oyun kuralları olarak görülür, ama öncelikle bu kurallara uymayı ve oyunu oynamayı kabul etmek gerekmektedir, yoksa demokrasi ortadan kalkar. Benhabib’e göre her ilke, norm ve usul tartışmaya açıktır, bu anlamda çekişme konusudur. Müzakere süreci sonucunda ulaşılan anlaşma, iyi gerekçelendirilmiş görüşler öne sürülerek ve perspektiflerin yer değiştirme ilkesine bağlı kalarak sorgulanabilir. Ancak eğer anlaşmaya varılamıyorsa, bu nasıl yorumlanacaktır? Anlaşmaya varılamamasının bir nedeni katılımcıların temel koşulları (ahlâkî ilkeleri) tartışma sırasında uygulayamamış olmaları olabilir. Yani tartışılan konuda taraflar ilkeleri gözetemeyecek kadar kendi görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Benhabib, müzakere koşullarına uymak kaydıyla bir ırkçının ya da bağınaz dindar birinin de katılabileceğini söylemekle birlikte, bu çok açıklayıcı olmamaktadır; böyle biri usule, temel ilkelere uyuyorsa müzakerede kalabilir, bu durumda artık ırkçılığı ya da dindarlığı törpülenmiş ve meseleye diğerlerinin görüşünden de bakabilmiş demektir, eğer ilkelere uymaz ve sadece kendi konumundan hareketle müzakerelere katılırsa o zaman da müzakerede kalamayacak ve dışlanmış olacaktır ya da müzakere süreci kesintiye uğrayacaktır. Bu

da verili durumun ve var olan iktidar ilişkilerinin değişmemesi anlamına gelir. Bu gibi sorunların nasıl çözümleneceğini Benhabib'te net olarak bulamamaktayız.

4. Sonuç yerine

Mouffe ve Benhabib liberal kuram ile demokrasi kuramının farklı geleneklere ait olduklarını ileri sürerek kendi demokrasi yaklaşımlarını geliştirirler. Macpherson'un da tartıştığı gibi (1976) liberalizm ve demokrasi zaman içinde olumsal (contingent) bir biçimde biraraya gelmiş olmalarına rağmen, birbirleri için 'olmazsa olmaz' nitelikte oldukları söylemi egemen kılınmıştır. Buna karşıt olarak, her iki yazar da iki kuram arasındaki farklılığın kök(en)lerini açıklar; liberalizm 'özgürlük' kavramı temelinde gelişmiş, demokrasi ise eşitliği temel almıştır. Ayrıca, demokrasi homojenliği ve kolektif eylemi, liberalizm ise çoğulculuğu ve bireyi temel alır. Ancak, modern toplumlarda demokrasiyi eşitlik ve homojenlik üzerinden tanımlamanın, farklılıkları, farklı yaşam biçimleri ve taleplerini yok sayıp, tek bir doğruyu dayatmak anlamına geleceğini ileri süren her iki yazar da değişen koşullarda -siyasal/kamusal alanların ve demokratik taleplerin çeşitlenmesi gibi- demokrasiyi yeniden tanımlamaya ve liberalizm ile demokrasinin farklılıklarından kaynaklanan gerilimi azaltmaya çalışır. Benhabib iki gelenek arasındaki gerilimi önerdiği modelle zayıflatabileceğini savunurken, Mouffe gerilimin ortadan kaldırılamıyacağını, ortadan kaldırılmasının siyasetin ve demokrasinin yok olması anlamına geleceğini ileri sürerek, bunun modern demokrasilerin paradoksu olduğunu ve bu paradoksun demokrasiyi mümkün kılabileceğini iddia eder. Bu paradoksun ortadan kaldırılmaması sonuç olarak liberal değerlerin ve kurumlarının korunması demektir. Ayrıca Mouffe demokrasi modelini 'çoğulculuk' ilkesi üzerinden geliştirdiği ölçüde bir uzlaşma arayışı içine girmiş olmaktadır. Böylece Mouffe da liberal demokrasinin daha demokratik oluşumları ile ilgilenmektedir. Farklı ifade edilmekle birlikte, iki yazar için de yapılması gereken şey liberal demokrasiden vazgeçmeden onun daha da 'demokratikleştirilmesi'dir. Bunu sağlamak için yazarlar tarafından önerilen modellerde, liberal kökenli olan "çoğulculuk" ilkesinin demokrasi kuramındaki "kolektif kimlik" ve "kolektif eylem" ilkeleri ile eklemlenmesi amaçlanmaktadır.

Her iki yazarın temel sorunsalı artan ve farklılaşan demokratik talepler ve böylece ortaya çıkan çoğullaşma karşısında liberal bir tutum içinde bunların tanınması, öte yandan farklılıkların ortak eylem alanlarını yaratma konusunda demokrasi geleneğinin geliştirilmesidir.

Böylece farklılıkların ortaklaşa eyleyebilecekleri ve bu nedenle paylaşılan ortak değer ve ilkelerin geliştirilmesine olanak sağlayacak ve paylaşılan ortak değerler esas alınarak gerçekleştirilecek demokratik bir siyasal mücadele mümkün olabilecektir. Bu sorunsal, hem farklılıkların/kimliklerin birbirlerine dokunmadan varolabilecekleri, birbirlerinden yalıtılmış olarak, herbirinin kendi doğrusuna göre yaşayabilecekleri anlayışını savunan liberal yaklaşımdan, hem de homojenlik ve birlik/teklik temelinde tanımlanan demokrasi anlayışından ayrılarak, çoğulculuk ilkesini esas almayı gerektirir. Yazarların tanımladıkları çoğulculuk kavramı liberalizmin tanımladığı çoğulculuk anlayışından farklıdır. Mouffe liberal anlamdaki çoğulculuğu ‘aşırı çoğulculuk’ (2000:20) olarak nitelendirip, paylaşılan ortak değerler olmadığı için, Benhabib de (1999b:58) aşırı kayıtsızlık ve atomlaştırılmış bireycilik biçimi olması nedeniyle eleştirir. Tanımladıkları çoğulculuk, demokrasinin, yani ortaklaşa paylaşılan değerlerin (‘etik-siyasal’ ya da ‘demokratik ethosun’) olduğu ve ‘eşdeğerlilik/eşitlikçi karşılıklılık’ ilkesinin işleyeceği ortamda var olacak bir çoğulculuktur. Mouffe’un ve Benhabib’in liberal demokrasi içinde, kamusal, siyasal ve sosyal alanlardan dışlanmış farklılıkların eşdeğerlilik ya da eşitlik ilkesine göre yer bulmalarının yollarını araştırmaları benzerlikler gösterir. Bu modellerde çoğulculuk ontolojik olarak farklılık gösterse de her ikisi için de vazgeçilmez bir ilke, değer, ya da olgudur. Benhabib bu çoğulculuktan ortak ve dolayısıyla meşru bir siyaset çıkacağına inanırken, Mouffe çoğulculuğun modern toplumların oluşturucu ögesi olduğunu ve zenginleştirilmesi gerektiğini ileri sürer (Mouffe, 2000:19). Farklı tanımlansa da, her iki yaklaşımda da farklılıkların meşru olarak var olabilmesi, liberallerin yaptığı gibi özel alana itilmemesi ve aralarında “demokratik” bir ilişki olması fikri ortaktır. Grup/kimlik özcülüğü, yani kimliklerin sadece kendi kimlikleri üzerinden, diğerlerini dışlayıcı ya da bastıracağı bir kimlik politikası yürütmeleri her iki yazar tarafından da reddedilir. Her iki modelin amacı da kimliklerin/ farklılıkların oldukları gibi kalmalarını engelleyebilecek, birbirlerini karşılıklı olarak tanıyacakları ve dönüştürebilecekleri kamusal/siyasal alanların demokratik olarak oluşturulabilmesidir.

Mouffe’un geliştirdiği çekişmeci modeldeki paylaşılması gereken ortak değerlerin varlığı ve kimliklerin kendileri gibi kalmaması için getirdiği öneriler -tikelliklerin evrenselleştiril(e)memesi, toplumu düzenleme ayrıcalığını hiç bir kimliğin kendinde bulduğunu iddia etmemesi, ötekini

dönüştürürken, kendisinin de dönüşmesi gibi- Benhabib'in önerdiği müzakereci modeldeki "perspektiflerin yer değiştirmesi" ilkesiyle benzerlikler gösterir. Mouffe ikna yoluyla bir anlaşma olması fikrine karşı olmakla birlikte, farklı bir yerden, çekişme temelinde farklılıkların birbirlerini karşılıklı değiştirme ve dönüştürmesiyle çelişkilerin aşılabileceğini ifade etmiş olmaktadır. Benhabib'in kamusal alanda yer alan 'somut öteki' olarak tanımladıkları arasında, karşılıklı olarak diğerinin gözünden bakarak görüşlerin geliştirilmesiyle oluşabilecek anlaşma fikri de karşılıklı değişimi ve dönüşümü ifade eder. Benhabib buradan ortaya çıkabilecek anlaşmayı sabitlemez; varılan anlaşmanın kendisi sürekli olarak tartışmaya açık olabildiği gibi, yeni karşıtlıklar ortaya çıktıkça yeni kamusal alanlar oluşacaktır. Buna göre Benhabib'in yaklaşımında anlaşmanın kendisi kapanamaz ve açık uçlu olarak kurulmaktadır. Her iki yazar için de, uzlaşma varolan pratiklerin ve iktidar ilişkilerinin devamı anlamına gelir ve bu nedenle reddedilir. Ancak, kamusal alanda 'somut öteki'yle yapılan, katılımcıların birbirlerinin görüşlerine karşı çıkabildiği müzakere de, 'muarızlar' arasındaki çekişme de 'dostane' olarak tasarlanmaktadır ve farklılıklardan kaynaklanan çatışma her iki yaklaşımda da tarafların birbirlerini yok etmeye veya temel değerleri ortadan kaldırmaya yönelik olmamak zorundadır. Mouffe siyasetin müzakerelere değil, çatışmalara dayandığını ifade etse de, siyasetin temelini antagonizmadan çekişmeye kaydırarak ve bunun 'düşmanlar' arasında değil, 'muarızlar' arasında olduğunu ileri sürerek siyasetin özünü oluşturduğunu söylediği dost/düşman ilişkisinden ve çatışmacı siyasetten uzaklaşıp, daha uysal, evcil bir siyaset anlayışını ortaya koymaktadır. Mouffe'un, Benhabib'in öne sürdüğü 'perspektiflerin yer değiştirmesi'yle olabilecek karşılıklı anlaşma fikrinden, kendisinin öne sürdüğü çekişmecî siyasette kimliklerin birbirini karşılıklı olarak dönüştürmesi fikrini ayırabilmesi pek kolay görünmemektedir. Mouffe'ın önerdiği gibi çekişmecî siyaset/tartışma muarız kimliklerin karşılıklı olarak birbirini dönüştürmesi demekse taraf kimliğinin kendisi de ötekinin onu dönüştürmesi sonucu dönüşecektir. Bu karşılıklı değişim, kimliklerin başlangıçtaki konumlarından uzaklaşması anlamına gelmektedir. Kuramsal öncelleri farklı olsa da, her iki demokrasi modelinde de farklı kimlikler arasında karşılıklı etkileşim arzulanmaktadır ve buna bağlı olarak kimliklerin oldukları gibi kalmaları demokrasiyi engelleyeci olarak görülmektedir.

Benhabib, modelinde ilkelerin ve usulün müzakere süresince tartışmalarla belirleneceğini ve bu anlamda da olumsal olacağını ileri sürüp uzlaşma amaçlı müzakereden uzaklaşarak Mouffe'a

yaklaşırken, Mouffe da siyasetin eksenini antagonizmadan çekişmeye kaydırarak Benhabib'e yakınlaşmaktadır. Ayrıca Mouffe'nın müzakereci demokrasi modeline yönelik eleştirilerinden biri, kimliklerin ya da farklılık konumlarının kurulmasında temel olan 'tutku' nun bu modelde rasyonelliğin sağlanması adına yer alamamasıdır. Fakat Mouffe'un 'tutku'ya yaptığı vurgunun karşılığını, kendi modelinde ikna edici olarak koyamadığı görülmektedir. Mouffe'a göre çekişmeci tartışmaya dahil olacak muarızların bazı "demokratik tutum ve tavırlara" sahip olmaları gerekmektedir. 'Dostane düşman' olmaları gereken muarızlar mücadele ederken kimliklerinin değişimi ve dönüşümünün gerekliliği öngörüldüğü için kimliklerin oluşumundaki tutku siyasal mücadelelerine yansımamaktadır. Mouffe'un önerdiği "demokratik tutum ve kültür" tutkuyu ve antagonizmayı içinde barındıramamaktadır; eğer kimliklerin oluşumunda tutku ögesi bulunuyorsa aradaki ilişki antagonistik nitelikte olacaktır. Böyle bir durumda ise kimlikler dönüşmez ve oldukları gibi kalırlar; eğer dönüşebiliyorlarsa da tutkularından sıyrılıyorlar ya da tutkuları aşmıyor demektir. Eğer mücadelede kimlikler tutkularından sıyrılmazlarsa, diğerlerini baskılamaya ya da yok etmeye yönelirler ki bu Mouffe'ın düşman kategorisine uymakta ve bu tür kimlikler de çekişmeci tartışmaya dahil edilmemektedir. Ayrıca bunlar düşman olarak savaşılmaması gereken kimliklerdir ama bunun biçiminin ve araçlarının ne olacağı da Mouffe tarafından belirtilmemektedir. Benzer şekilde, Benhabib'in modelinde de bu tür 'ötekiler'e ne olacağı açık değildir. Kimlikler oldukları gibi kalmak isterlerse, farklılıklarını korumak isterlerse nasıl bir düzenleme olacağı her iki modelde de açık olarak belirtilmemektedir. Her iki modelde de oyunun kurallarına uymak kaydıyla, çekişmeli ve çatışmalı da olsa oyunun farklı biçimlerde oynanması mümkün olmakla birlikte, oyunun kendisinin değiştirilmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Her iki model de, toplumu tümüyle kendi doğruları yönünde dönüştürmeye çalışan kimliklerin mücadelesine uygulanabilir görünmemekte ve böylece kutuplaşmanın olduğu siyasal oluşumları ya da ideolojik mücadeleleri açıklayamamaktadır. Bazı kimlikler arasında çoğulcu yapı çerçevesinde 'dostane' çekişmeler ortaya çıkabilirken, bazıları içinse tarihsel, kültürel ya da ekonomik nedenlerle siyasal kutuplaşma ortadan kaldırılamaz ve bu kimliklerin çoğulcu yapı içinde birbirini meşru görmeleri mümkün olmayabilir. 'Çoğulculuk' tanım gereği, antagonizmayı ortadan kaldırır veya farklı kimlikler arasında farklı nitelikte ilişkiler kurulabileceğini gizler. Macpherson'un da belirttiği

gibi demokrasi de bir siyasal rejimdir ve diğerleri gibi iktidar ilişkileri temelinde kurulur ve işler. Farklılık siyaseti de doğrudan doğruya bununla ilişkilidir ve bu ilişkilerin bir parçasıdır ve bu konuyla her kimliğin eşdeğer yer bulabilmesini, tanınmasını olanaksız hale getirir.

Her iki model de, siyasal ve sosyal eşitliği birey özgürlüğüne zarar vermeyecek şekilde sağlamaya çalışmaktadır. Kolektif eylem ve birey özgürlüğünün bir arada kurulması ortak bir çaba olarak görülmektedir. Her iki modelde de ekonomik eşitsizlikler irdelenmemekte ve bir anlamda siyasalın oluşturuculuğuna ‘havale edilerek’ ya da ekonomik sorunlar siyasal olanın diline çevrilebilirse, kamusal/siyasal alanın sorunu haline gelebileceği söylenerek, kapitalizm analiz edilememekte ve böylece ‘görünmez’ kılınmaktadır. Çekişmeci demokrasi modeli ve müzakereci demokrasi modeli liberalizmin ve demokrasinin birarada olabilmesinin yollarının arandığı modeller olarak görülmektedirler. Böyle olunca, birbirlerine alternatif olmaktan çok, liberal demokrasi çerçevesinde birbirlerini tamamlayan iki model olarak görülmeleri ve liberalizmin demokratikleştirilme çabaları olarak değerlendirilmeleri daha doğrudur. Macpherson liberal devletin demokrasiyi liberalleştirirken liberalizmi de demokratikleştirdiğini ifade etmişti (1976:11). Bugün demokrasi kuramına baktığımızda demokrasinin liberalleştiğini ama liberalizmin demokratikleştirilme çabalarının sürmekte olduğunu görmekteyiz.

Kaynaklar

- BENHABIB, S. (1999a), *Demokrasi ve Farklılık, Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, S. Benhabib (der.) , Demokrasi Kitaplığı, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), İstanbul.
- (1999b), *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- (1994), “In Defence of Universalism--Yet Again! A Response to Critics of Situating the Self” *New German Critique* içinde, Spring/Summer 94, Issue 62 (173-190).
- BOHMAN, J. (1996), *Public Deliberation: Pluralism, Complexity and Democracy*, MIT Press, Cambridge.
- BUTLER, J., LACLAU, E. ve ZIZEK, S. (2000), *Contingency, Hegemony, Universality Contemporary Dialogues on the Left*, Verso, London.
- HABERMAS, J. (1999), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, (çev. William Rehg), MIT Press, Cambridge.
- HAUPTMANN, E. (1999), “Deliberation=Legitimacy=Democracy” Review Essay, *Political Theory* içinde, 27, 6, December (857-872).

- HUTCHINGS, K. (1997), "Moral Deliberation and Political Judgement: Reflections on Benhabib's Interactive Universalism", *Theory, Culture & Society* içinde, 14(1), (131-142)
- KEYMAN, F. (1999), "Radikal Demokrasi Kuramları: Türkiye ve Geç-Modern zamanlarda Demokratik Yönetim", *Türkiye ve Radikal Demokrasi* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- LACLAU, E. ve MOUFFE, C. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy, Towards A Radical Democratic Politics*, Verso, London.
- MACPHERSON, C. B. (1976), *The Real World of Democracy*, Oxford University Press, New York
- MOUFFE, C. (1992), *Dimensions of Radical Democracy*, Verso, London.
- (1993), *The Return of the Political*, Verso, London.
- (2000), *The Democratic Paradox*, Verso, London.
- (2001-2002), "Democracy: Radical and Plural", CSD Interview, *CSD Bulletin* içinde, Vol.9, Number 1, Winter .
- PANITCH, L. (1981), "Liberal Democracy and Socialist Democracy: The Antinomies of C.B. Macpherson", *The Socialist Register*, içinde, The Merlin Press Ltd., London.
- RAWLS, J. (1993), *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.
- SCHUMPETER, J. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen and Unwin.
- YEĞEN, M. (2000/2001), "Liberal Demokrasiden Radikal Demokrasiye: Geçiş(sizlik)ler", *Toplum ve Bilim*, K1ş, 87 (178-194)

Abstact

Radical democracy: "Liberalism or democracy? Yes please!"

This study explores and compares two models of radical democracy, namely Ch. Mouffe's 'agonistic pluralist' model and S. Benhabib's 'deliberative' model. It argues that despite their methodological and epistemological differences, these models have similar political implications and the differences between the two are overemphasized by Mouffe. Both theorists maintain that a tension exists between democracy and liberalism, however, they also assert that the very tension (Mouffe) or the efforts to reduce it (Benhabib) fosters democratization. For both theorists, liberal values and institutions are necessary to recognize the ever increasing democratic demands and claims of identity, but they are unable to provide a common ground for the differences; thus democratic tradition must be developed further. Therefore, it is more plausible to take these two models as complementary rather than opposites as they both attempt to democratize liberalism.

Keywords: Liberalism, agonistic democracy, deliberative democracy, pluralism, difference.